

Kovács Gábor

ÖNLÉTREHOZÁS ÉS POSZTHUMÁN JÖVENDŐ

**KÍSÉRLET MÁRKUS GYÖRGY KÖNYVÉNEK BIOETIKAI KONTEXTUSBAN VALÓ
OLVASÁSÁRA¹**

Francis Fukuyama (1952-) *Poszthumán jövőendőnk* című könyve szerint bizonyos biotechnológiai eljárások kontroll nélküli alkalmazása olyan veszélyekkel fenyeget, amelyek miatt szükséges annak korlátok közé szorítása és jogi szabályozása. Tanulmányomban egy olyan vizsgálódás első lépéseit teszem meg, amely arra irányul, hogy a Fukuyama által felvetett és tárgyalt bioetikai kérdésre a fiatal Márkus György (1934-) *Marxizmus és „antropológia”* című könyvében vázolt antropológiai felfogás alapján keressek választ.

Az említett két szerző és két mű egymás mellé helyezése mindenképpen indoklást igényel. Ugyanis a *Poszthumán jövőendőnk* olyan gyakorlati problémák megoldásához próbál elméletileg hozzájárulni, amelyekkel korunk társadalmi a közelmúlt technikai fejlődésének eredményeként kerültek vagy kerülnek hamarosan szembe. Ezzel szemben az „emberi lényeg” marxi fogalmának elemzésére vállalkozó *Marxizmus és „antropológia”* egy olyan kérdéskörhöz, az ifjú Marx és az elidegenedés elméleti jellegű problematikájához kapcsolódik, amely saját kora (az '50-es, '60-as évek) magyar és nemzetközi Marx-recepciójában volt aktuális. Ezek a kérdések természetesen eleven gyakorlati jelentőséggel is rendelkeztek, különösen egy olyan szocialista országban, amilyen a könyv megjelenése idején Magyarország is volt. Ugyanakkor Márkus művének aktualitása a mai olvasó számára feltehetőleg erősen megkopott, korunk gyakorlati problémáira való vonatkozása, vonatkoztathatósága kétséges, és az sem egyértelmű, hogy mit nyerhetünk a *Marxizmus és „antropológia”* bioetikai kontextusba helyezésével. A két könyv szemléleti különbségeit tovább árnyalhatnánk annak a távolságnak a bemutatásával, amely az emberiség „valódi történelmének”² kezdeteként felfogott kommunizmus utópiáját a történelem végének koncepciójától elválasztja, vagy amely a piacgazdaság apológiája és az elidegenedés felszámolásának a magántulajdon megszüntetését is magában foglaló programja közt ível.

Csak hogy Fukuyama érvelését jelentős mértékben meghatározza a filozófus antropológiai felfogása, ami felveti a kérdést: vajon egy más elméleti alapról, jelen

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”* (*Az emberi lényeg fogalma Marx filozófiájában*), Bp., Akadémiai, 1971. 92.o.

esetben Márkus antropológiájából kiindulva milyen megoldási javaslatok adódnak a *Poszthumán jövőendőnkben* vázolt problémákra? Vajon Márkus Györgynek az ifjú Marxra építő antropológiai nézetei alapján – amelynek középpontjában az ember önlétrehozása és az emberi természet dinamikus volta áll – etikailag hogyan ítéltethető meg a Fukuyama által vizsgált biotechnológiai eljárások alkalmazása? Felfogható-e a biotechnológia úgy, mint egy eszköz az ember önlétrehozása számára, és ha igen, akkor indokolható-e annak korlátozása? Vannak-e Márkus említett könyvében, vagy szélesebb filozófiai munkásságában olyan megfontolások, amelyek alapján a biotechnológiai eljárásokat veszélyesnek, azok alkalmazását pedig korlátozandónak ítéltethetjük? – Jelen tanulmányt az e kérdések megválaszolása felé tett első lépésnek szánom.

De nemcsak arról van szó, hogy mindkét írás antropológiai kérdésekhez kapcsolódik. Márkus későbbi kultúraelméleti írásainak nézőpontjából azt a megállapítást tehetjük, hogy Fukuyama és a fiatal Márkus antropológiai felfogásának eltérései abból fakadnak, hogy a két szerző másként határozza meg természet és kultúra egymáshoz való viszonyát (ill. az ember természeti meghatározottsága és önlétrehozása, kulturális önalakítása egymáshoz való viszonyát). Ebből a perspektívából szemlélve tehát a két antropológia különbségeinek hátterében egyazon problematika áll, maguk a különbségek pedig felfoghatók ennek a problémakörnek eltérő (két ellentétes lehetőséget képviselő) megoldásaiként. Végül, ha elfogadjuk azt a korábban említett feltételezést, hogy a mai olvasó szemében a *Marxizmus és „antropológia”* jelentős mértékben elvesztette korunk gyakorlati problémáira való vonatkozását, vonatkozathatóságát, akkor érdemesnek tűnik megkísérelni újraaktualizálását, hiszen a magyar filozófia egyik emblematikus, nemzetközileg is ismert alakjának továbbgondolásra érdemes, több nyelvre is lefordított könyvéről van szó. Márkus írásának bevonása egyes biotechnológiai eljárások etikai megítélésének megvitatásába így azt is megmutathatja, hogy az a kortárs filozófiai gondolkodás számára is jelentőséggel bírhat.

A tanulmányban érvényesített nézőpont

Márkus Györgyöt munkássága időben hozzánk közelebb eső szakaszában többek között a modernitás kultúrája és a modern kultúrafogalom érdekli. Meglátása szerint a kultúra modern fogalma antinomikus fogalom.³ Olyan kölcsönösen összefüggő, de egymásra visszavezethetetlen oppozíciókat feltételez és foglal magában, amelyek nem oldhatóak fel valamiféle, a szembeállításokat egységesítő elgondolásban, és amelyek köré két – a modernitás kultúráját jellemző ambivalenciáknak ellentétes megoldási javaslatait képviselő – kulturális projekt épül. Az egyik ilyen oppozíció – amely egyben a kultúra fogalmát is értelmessé

³ Amennyiben a tanulmányban a kultúra fogalmát a későbbiekben önállóan, jelző nélkül használom, mindig a modern kultúrafogalmat, a modernitásban kialakuló kultúrafelfogást értem alatta.

teszi – a kultúra szembeállítását a természettel.⁴ E szembeállítás egyik legfontosabb terepe Márkus szerint az ember fogalma. A *természet – kultúra* oppozíció az ember fogalmára vonatkoztatva a modern ember önértelmezését fejezi ki és két, egymással ellentétes eredménye van: az ember fogalmának „denaturalizálása” és „naturalizálása”. Ezen önértelmezés szerint az embert a többi élőlénytől elsősorban életmódja különbözteti meg, amelynek legfőbb sajátossága, hogy nem természettől fogva adott, nem (vagy nem kizárólag) természeti tényezők, hanem emberi tevékenység eredménye (is) – vagyis kultúra.⁵ Ez a felfogás tehát Márkus elemzése szerint az ember önlétrehozásának, kulturális önalakításának és meghatározottságának gondolatát is magában foglalja, és azáltal *denaturalizálja* az ember fogalmát, hogy az embert kultúrlényként és nem természeti lényként tekint, a közte és a többi élőlény közti különbségre helyezve így a hangsúlyt. Ezzel függ össze az, hogy a kultúra fogalma *naturalizálja* is az ember fogalmát: ha az ember és a többi élőlény különbsége megragadható életmódjuk jellegének eltérésében, akkor e különbség magyarázatához nem szükséges természetfeletti képességeket feltételezni.⁶

Az a paradoxon, hogy a modern kultúrafogalom az ember fogalmának denaturalizálását és naturalizálását egyaránt lehetővé teszi, Márkus szerint azt jelzi, hogy a természet és a kultúra viszonya e koncepcióban tisztázatlan. E paradoxon feloldására, a természet és kultúra viszonyának meghatározására két elméleti lehetőség adódik a modern gondolkodás számára: „belevenni a természetet a kultúrába – vagy a kultúrát a természetbe”. Az előbbi megoldási lehetőséget azok az elméletek képviselik, amelyek „a kultúra fejlődését próbálják hozzáigazítani az organikus fejlődés törvényeihez”, és „amelyek minden kulturális viselkedés alapvető előfeltételeit valamiféle természeti adottságban próbálják fellelni”. Az utóbbit pedig az olyanok, amelyek szerint az ember „biológiai sajátosságai [...] jelentős mértékben az akkulturáció történelem előtti és történelmi folyamatainak

⁴ Márkus György: A kultúra antinómiái. In: Uő.: *Metafizika – mi végre?*, Bp., Osiris–Gond, 1998. 289-318.o. Ld. 289-290.o.

⁵ A kultúra fogalma mindazt jelöli, „amit az emberi örökség részének lehet nevezni, és ami alapvetően megkülönbözteti életmódunkat az állatokétól: »kultúra«, ahogy megtestesül a társadalmi gyakorlatban, ember alkotta anyagokban és szellemi objektivációkban, amelyeket – szemben a »természet« jelenségeinek értelmetlen tényyszerűségével – értelem hat át, és amelyek jelentést közvetítenek.” Uo. 290.o.

„Az a tény, hogy mi nem tekintjük életmódunkat és a bennünket körülvevő világ értelmezési módját problémátlanul természetesenek vagy el[e]ve elrendeltnek, hanem valamiféle »kultúrához« tartozóként fogjuk fel azokat, vagyis olyasmiknek, amiket előző nemzedékek tevőlegesen alakítottak ki, s amelyek saját tetteink által átalakíthatók – ez az a tény, ami a modern társadalmak kultúráját a »hagyományos« társadalmak kultúrájától megkülönbözteti.” Márkus György: A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma (Esszé a történeti szemantika tárgyköréből) Ford.: Módos Magdolna. In: Uő.: *Kultúra és modernitás*, Bp., T-Twins – Lukács Archívum, 1992. 7-41.o. Ld. 9.o.

⁶ Márkus György: A kultúra antinómiái. 295.o.

eredményeképpen alakultak ki.”⁷ Az előbbi álláspontot képviselők tehát az ember természeti meghatározottságára, az utóbbi hívei pedig az ember önlétrehozására, kulturális önalakítására és meghatározottságára helyeznek nagyobb hangsúlyt. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy Márkus és Fukuyama elmélete szerint milyen viszonyban van egymással természet és kultúra, az ember természeti meghatározottsága és önlétrehozása, kulturális önalakítása.

A Marxizmus és „antropológia” kultúraelméleti nézőpontból

Ha a *Marxizmus és „antropológia”*-t a modern kultúrafogalomra irányuló érdeklődéssel olvassuk, akkor az első észrevételünk mindenképpen az, hogy Márkus a könyvben nem használja a kultúra fogalmát, és e kifejezés származékai is csak kétszer szerepelnek a könyvben.⁸ Mindez akár el is bizonytalaníthatna a fent körvonalazott célkitűzések értelmességét illetően, és azok elvetését indokolná. Csakhogy valamely fogalom hiányából még nem következik automatikusan egy problematika teljes hiánya. A továbbiakban amellett fogok érvelni, hogy az a kérdés- és problémakör, amit a Márkus könyvében megfogalmazott koncepció érint, valamint az, ami a filozófus szerint a modern kultúrafogalom háttérében meghúzódik, részben fedi egymást.

Milyen problematika áll Márkus elemzései szerint a modern kultúrafogalom háttérében? Ahogy arról már szó volt, e fogalomban, ill. abban, ahogyan azt a modernitásban használják, kifejeződik az ember természeti, biológiai meghatározottságának, valamint önlétrehozásának a modernitásban egymás mellett élő elgondolásának ellentéte. Továbbá, a kultúra fogalma a modernitásban tág, antropológiai, és szűk, értékelő értelemmel is bír.⁹ Az előbbi értelemben a fogalom egymással ellentétes funkciókat is betölthet: az egyes társadalmak közötti különbségek megragadását, de annak megjelölését is, ami minden emberre és minden emberi társadalomra jellemző. A tág, antropológiai értelemben vett modern kultúrafogalom tehát egyszerre „differenciáló” és „univerzális” jellegű, egyaránt alkalmas az emberi társadalmak sokszínűségének, és az emberiség azonosságának, egységének megragadására is. Ellentétes annak a módja is, ahogyan a modernitásban a fogalomnak ezt a kettős jellegzetességét megpróbálják összeegyeztetni. Az egyenes vonalú fejlődés elméletei a különbségek időrendbe helyezésével igyekeznek ezt a feladatot megoldani, míg a kulturális relativizmus a különbségek térbeli elrendezésével.¹⁰ A kultúra fogalma tehát egyaránt lehetővé teszi az ember természeti meghatározottságának és önlétrehozásának, az emberiség egységének és az emberi társadalmak sokszínűségének elgondolását, valamint a

⁷ Uo. 295.

⁸ Ld. Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. 15.o.: „kultúrkörnyezet” és 22.o. „kulturális antropológia”

⁹ Márkus György: A kultúra antinómiái. 296-297.o.

¹⁰ Uo. 300-302.o.

társadalmak közti különbségek fejlődéstörténetként való felfogását, ill. egymás mellé rendelését.

Annak ellenére, hogy a *Marxizmus és „antropológia”*-ban a kultúra fogalma nem szerepel, a könyvben kifejtett elméletet áthatja az ember önlétrehozásának gondolata. Az önlétrehozás a természeti meghatározottság ellentétéként értelmeződik Márkus könyvében, ami abból fakad, hogy az utóbbi valamely élőlény és élettevékenysége korlátoltságával, az előbbi valamely élőlény és élettevékenysége univerzálissá válásával kapcsolódik össze. Világosan látható ez az állat és az ember szembeállításában.

Az „állat tevékenysége korlátolt élettevékenység”.¹¹ A korlátoltság elsősorban az élettevékenység sajátosságainak eleve adottságát¹² és változatlanosságát jelenti. Eleve adott és változatlan azoknak a *természeti tárgyaknak* az összessége, amelyekre az állat élettevékenysége irányulhat. Eleve adott és változatlan azoknak a *természeti összefüggéseknek* a köre, amiket az állat képes bevonni a tevékenységébe. Továbbá eleve adott és változatlan azoknak a képességeknek az összessége is, amelyek az állat tevékenységének összetevő elemei. Végül, eleve adott és változatlan az állat szükségleteinek összessége.¹³ Az élettevékenység imént jellemzett korlátoltsága úgy kapcsolódik össze a természeti meghatározottsággal, hogy az előbbi az utóbbinak a következménye: „Bár az állat tevékenységét a faji, ösztönszerű viselkedésformák sohasem merítik ki, [...] biológiai-fiziológiai szervezete mindig megszabja ez utóbbiak határait.”¹⁴

Az élőlény (és élettevékenysége) korlátoltságának és a természeti meghatározottságnak egymáshoz rendelődése megfigyelhető abban az esetben is, amikor Márkus az embert kizárólag természeti lényként tekinti és jellemzi: az

¹¹ Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. 11.o.

¹² Az eleve adottság nem úgy értendő, mintha Márkus elvetné az evolúció gondolatát, a fajok biológiai sajátosságainak folyamatos alakulását. (Épp ellenkezőleg, feltételezi, ahogyan azt az emberi faj kialakulása kapcsán említi, Uo. 9-10.o.) Az eleve adottság azt fejezi ki, hogy valamely faj egyedeinek és azok élettevékenységének sajátosságai nem az adott fajhoz tartozó egyedek tevékenységének eredményeként, hanem „nem-tudatos természeti folyamatok eredményeként” (Uo. 8.o.) jöttek létre.

¹³ Talán érdemes hosszabban is idézni, mit ír Márkus ezzel kapcsolatban: „Tevékenysége azonban csak szükséglete tárgyának megragadására és elfogyasztására irányul, *közvetlenül egybeesik* az adott szükséglet *aktív kielégítésével* [kiemelések az eredetiben – K.G.]. Épp ezért az állat tevékenysége korlátolt élettevékenység. Egyrészt az állat csak a természeti tárgyak viszonylag kis, többé vagy kevésbé élesen elhatárolt körét képes aktivitása és élete tárgyaivá tenni, csak azokat, amelyeknek fizikai, kémiai stb. tulajdonságai a *faji lényegét alkotó állandó, örökölt szükségleteket* [kiemelések tőlem – K.G.] kielégítik. Másrészt e tevékenységnek nemcsak »célja« (szükségleteinek tárgyai), hanem egyszerű összetevő elemei, az állat elemi »képeségei« is meghatározottak, *életével együtt adottak és lényegileg megváltoztathatatlanok* [kiemelések tőlem – K.G.], s így korlátolt azon természeti összefüggések száma is, amelyeket viselkedése számára hasznosítani, saját tevékenységébe beépíteni képes.” Uo. 11.o.

¹⁴ Uo. 11.o.

ember „nem-tudatos természeti folyamatok eredményeként jött létre”. „Mint minden természeti tárgy, az ember is véges, korlátolt lény.”¹⁵ Valamint: „korlátolt az ember abban az értelemben is, hogy mint természeti, biológiai lény szükségletek és képességek, természeti erők és tulajdonságok véges sokaságával rendelkezik.”¹⁶

Márkus elmélete alapján az állat és az ember legfőbb különbsége abban rejlik, hogy az állatot nem, az embert viszont olyan élőlényként is el lehet gondolni, amely élőlény és élettevékenysége az univerzálissá válás felé irányul (tehát nem korlátolt és változatlan, hanem folyamatosan „bővül”, „szélesedik”, „gazdagodik”), és nem determinálják természeti sajátosságok. Ha az emberi lényt és élettevékenységét nem természeti meghatározottság, hanem saját tevékenysége, saját önlétrehozása eredményeként fogjuk fel, akkor azok az univerzálissá válás (a folytonos gazdagodás és alakulás) jellemzőivel is leírhatóak. Az emberi tevékenység lehetséges tárgyainak halmaza, az e tevékenységet alkotó képességek összessége, az e tevékenységbe bevonható természeti összefüggések köre, valamint az emberi szükségletek összessége nemcsak eleve adottként és változatlanként jellemezhető. Hanem úgy is, mint ami a sajátos emberi tevékenység (az objektiváció és elsajátítás egységeként felfogott munka) eredményeképpen folyamatosan változik, és az univerzalitás irányába mutat.¹⁷ Ily módon kapcsolódik össze önlétrehozás és univerzalitás fogalma Márkus könyvében.

Nézőpontunkból, amit Márkus kultúraelméletének belátásai határoznak meg, nem pusztán annak megállapítása a fontos, hogy a *Marxizmus és „antropológiá”*-ban a *természeti meghatározottság* és az *önlétrehozás* szembeállítódik egymással annak következtében, hogy az előbbi az emberi lény és élettevékenysége korlátoltságával, az utóbbi ezek univerzalitásával kapcsolódik össze. Legalább ilyen fontos az is, hogy az így létrejövő opposíció feloldódik egy egységes elgondolásban, az antitézisek szintetizálódnak. Ezt fejezik ki az olyan marxi eredetű „jelszavak”, mint „az ember naturalizációja” és „a természet humanizációja”,¹⁸ vagy az önlétrehozásként felfogott munka/termelés¹⁹ olyan

¹⁵ Uo. 8.o.

¹⁶ Uo. 8-9.o.

¹⁷ Vö. Uo. 13-25.o. – Néhány idézet: „Ha a munka alkotja az ember lényegét, akkor az ember lényegét tekintve univerzális, egyetemes természeti lény mind abban az értelemben, hogy potenciálisan képes a természet valamennyi jelenségét szükségleteinek, illetve tevékenységének tárgyává változtatni, mind abban, hogy képessé válik a természet összes „lényegi erejét” magába szívni és magából kisugározni, azaz tevékenységét egyre jobban a természeti törvények egészéhez igazítani, s ennek megfelelően progresszíven egyre szélesedő környezetét mind mélyebben megváltoztatni.” (Uo. 26.o.) Az „ember csak azáltal alakítja ki termelő képességeit, hogy eltárgyasítja azokat.” (Uo., 19.o.) „Azok a szükségletek, amelyek a termelést valóban determinálják, nem ezek a maguk természeti nyersségében vett szükségletek – az előbbieket éppen a termelés hozta létre.” (Uo., 21.o.)

¹⁸ Uo., 28.o.

értelmezése, mely szerint az nem más, mint a természeti meghatározottság folytatása: „Marx kettős aspektusában és jelentőségében vizsgálja a munkát, az emberi termelőtevékenységet. A munka egyrészt fellép a maga *antropológiai-szociológiai* meghatározottságában, mint az ember önlétrehozásának, a történelemben való önmegalkotásának folyamata.” „Másrészt természeti-evolucionális meghatározottságában az emberi termelés úgy lép fel, mint a természet fejlődésének legmagasabb foka, új minőségi formája.”²⁰ Az önlétrehozás és a természeti meghatározottság modern, a kultúrafogalom háttérében is meghúzódó antinómiáját Márkus a *Marxizmus és „antropológia”*-ban tehát feloldani, szintetizálni kívánja. Későbbi, kultúraelméleti írásaiban viszont már úgy látja, hogy egy ilyen irányú elméleti törekvés, vagyis az ellentét feloldása kivitelezhetetlen.²¹

Ugyanakkor Márkus könyvében egy másik módja is van a vizsgált oppozícióhoz való viszonyulásnak, amely bizonyos mértékben felülírja az előbbit. Ez pedig a szembenállás megszüntetése oly módon, hogy Márkus annak egyik pólusát, a természeti meghatározottságot lényegtelennek nyilvánítja, ill. alárendeli a másiknak. Ez az alábbi megfontolásokból következik. Az emberi lény legfőbb jellegzetessége történetisége: „az a tény, hogy az embernek sensu stricto történelme van, alkotja az emberi nem legfőbb jellegzetességét, s épp ezért ettől a történetiségtől absztrahálva, az ember leglényegesebb vonásától vonatkoztatnánk el.”²² A történelemnek, ill. az emberi lény történetiségének lehetőségét az ember sajátos élettevékenysége, a munka teremti meg, és a történelem az ember önlétrehozásának folyamata.²³ Ez utóbbi elgondolás azt is jelenti, hogy az „ember kialakulásfolyamata [...] nem zárul le az azonos biológiai-antropológiai tulajdonságok által jellemzett emberi egyedek összességeként felfogott emberi fajnak létrejöttével”, hanem azt követően is folytatódik az „embernek mint nembeli lénynak társadalmi kialakulástörténete.”²⁴formájában – ez az ember önlétrehozásának folyamata. Az ember tehát e felfogás alapján „a természet és az ösztönök tekintetében” „még meg nem határozott állat”,²⁵ maga a Márkus által kifejtett koncepció pedig az önlétrehozás és a természeti meghatározottság közti

¹⁹ A munka és a termelés fogalmának leegyszerűsítő azonosítását itt az teszi lehetővé, hogy most csak annyiban érdekesek számunkra, amennyiben mindkettő az ember önlétrehozó tevékenységét nevezi meg.

²⁰ Uo., 29.o.

²¹ Itt most nincs mód kitérni arra a kérdésre, hogy Márkus nézetei változásának mi áll a háttérében.

²² Uo., 69.o.

²³ „Csak a munka, az emberi lényeg eltárgyiasulása alakítja ki egyáltalán a történelemnek mint olyannak lehetőségét.” (Uo., 17.o.) Az „emberiség maga hozza létre saját történetét s ebben végső soron maga alakítja s változtatja állandóan saját természetét.” (Uo., 70.)

²⁴ 92.o.

²⁵ Márkus György: A kultúra antinómiái. 295.o.

viszony meghatározását tekintve a „belevinni a kultúrát a természetbe” elméleti programját képviseli.²⁶

Ez megmutatkozik abban is, ahogyan a könyvben az „emberi lényeg” és az „emberi természet” fogalmait használja Márkus. Nem térünk ki most a fogalmak Márkus által adott értelmezésének részletes ismertetésére. Csak arra utalunk, hogy az emberi lényeg fogalma mindarra utal, ami az ember önlétrehozásának eredménye: az emberi lény és élettevékenysége azon sajátosságainak összességére, ami nem korlátolt (nem eleve adott és változatlan), hanem az univerzalitás irányába mutat (történeti és folyamatosan bővülő). Az emberi természet pedig nem a biológiai sajátosságokat fejezi ki, hanem azt, amit a különböző korokban az emberek az emberi lényegből elsajátítottak. (Tehát azokat a szükségleteket, képességeket, stb., amiket egy adott kor emberei interiorizáltak.)²⁷ Amit még fontos megjegyezni, hogy az önlétrehozás folyamata elvileg végtelen. Az eddig ismert emberi történelem Marx nyomán csak előtörténetként értelmeződik, amit e koncepció utópikus elgondolása szerint az ember valódi történelme követ.

A Poszthumán jövőendőnk kultúraelméleti nézőpontból

Fukuyamánál jól látható a természet és a kultúra fogalma közti viszonynak az a problematikussága és bizonytalansága, ami Márkus kultúraelméleti írása szerint jellemzi és különböző megoldási kísérletekre sarkallja a modern gondolkodást. Az amerikai filozófus törekvéseit úgy jellemezhetnénk, hogy közvetíteni próbál az elméleti alapállások két ellentétes végpontja között. Egyrészt elutasítja a „biológiai determináció” (vagyis a természeti meghatározottság végletekig vitt) gondolatát, másrészt elutasítja azt, a modernitásban szerinte többször is megfogalmazódó elgondolást, miszerint az ember korlátlanul alakítható (vagyis az önlétrehozás végletekig kiélezett gondolatát). Nézzük meg mindezt az „emberi természet” és a „kultúra” Fukuyamánál használatos fogalmának rövid elemzésén keresztül.

Az *emberi természet fogalma* az alábbi meghatározást kapja az amerikai filozófusnál: az „emberi természet az emberi fajra jellemző, inkább genetikai, mint környezeti tényezőkre visszavezethető viselkedések, tulajdonságok összessége.”²⁸ A fogalomban szereplő kritérium, miszerint az emberi természet az „emberi fajra jellemző”, nem követeli meg, hogy az emberi természetet alkotó tulajdonságok vagy viselkedésformák kizárólagosan az emberi faj egyedeinél legyenek megfigyelhetők, sem azt, hogy az egyes viselkedések és tulajdonságok

²⁶ Ez jól látszik pl. a szükségletekről alkotott felfogásban. Vö. Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. 20-25.o.

²⁷ Az „emberi természet» [...] az esetek többségében az egyes történeti korok tipikus individuumainak szükségleteit, képességet, általában emberi lehetőségeik értelmében vett tulajdonságaiknak összességét jelöli, s mint ilyen történetileg változó, habár tartalmaz bizonyos konstans elemeket” (Uo., 64.o.)

²⁸ Francis Fukuyama: *Poszthumán jövőendőnk. A biotechnológiai forradalom következményei*. Ford. Tomori Gábor, Bp., Európa, 2003. 178.o.

egyetemlegesen jellemzőek legyenek az összes emberre egyaránt (ebben az értelemben „statisztikai”²⁹ a definíció).³⁰ Az emberi természet fogalma tehát *nem zárja ki az emberi viselkedések és tulajdonságok változatosságának lehetőségét*. Ugyanakkor a fogalomban szereplő kritérium megengedi azt az állítást, hogy azok a viselkedések és tulajdonságok alkotják az emberi természetet, tehát azok vezethetők vissza *inkább* genetikai tényezőkre, amelyek a leginkább egyetemeseek az emberi faj egyedei körében.³¹ Végül, a fenti meghatározás az emberi természet fogalmát a természeti meghatározottság gondolatához köti.

Ez utóbbi mellett Fukuyama könyvében megjelenik az *önlétrehozás elgondolása* is, ami *individuális szinten* a következőképpen értelmeződik. Az egyes emberek számára az emberi természetet alkotó viselkedések és tulajdonságok genetikailag csak lehetőségként adóttak. Ez azt jelenti, hogy a genetikai adottságok csupán biológiai alapjai, lehetőségfeltételei ezeknek a viselkedéseknek és tulajdonságoknak, azonban ez utóbbiak kialakulásához, tényleges meglétéhez szükséges az egyes emberek saját önalakító tevékenysége, valamint egyéb (környezeti és társadalmi) feltételek teljesülése is.³² Fukuyama tehát elutasítja a szigorú és kizárólagos értelemben vett „biológiai determináltság” elgondolását, azt a felfogást, mely szerint a biológiai adottságok önmagukban egyértelműen meghatározzák egy adott ember tulajdonságait, viselkedését, életét.³³

Az önlétrehozás fogalma *kollektív szinten* is értelmeződik: „A történelem, valamint az emberi intézmények fejlődése és kifinomulása nem másnak, mint az emberiség kulturális önmódosításra irányuló szakadatlan törekvésnek a folyománya.”³⁴ A *történelem* tehát, akárcsak Márkusnál az emberiség önlétrehozásának folyamata, elvileg *végtelen* folyamat. Ugyanakkor *eltérés* is van a *két felfogás között*. Fukuyama elutasítja a „biológiai determináció” elgondolásával szemben álló másik végletes álláspontot, az ember korlátlan alakíthatóságának feltételezését is. „A természet azonban határt szab az önmódosítás lehetőségének”³⁵ – állítja. Az idézet a kulturális önmódosítás kapcsán merül fel, és arra utal, hogy az önlétrehozás csak bizonyos természetileg adott határokon belül bontakozhat ki. Márkusnál ezzel szemben az emberiség önlétrehozása a természeti korlátok meghaladását, visszaszorítását jelenti. Ahogy Fukuyama a kultúra fogalmát meghatározza, az a „belevenni a természetet a kultúrába” elméleti törekvéshez

²⁹ Uo. 181.o.

³⁰ Uo. 177-181.o.

³¹ „Ha egy tulajdonság valamennyi vagy legalábbis majdnem valamennyi ismert társadalomban előfordul, az komoly – noha közvetett – bizonyítékot jelent arra, hogy az adott tulajdonság nem környezeti, hanem genetikai eredetű.” (Uo. 34.o.) Ld. még a morális viselkedésben központi szerepet játszó „kölcsonosság” példáját. (Uo. 193.o.)

³² E „képeességeket a környezettel folytatott kölcsönhatások során kell elsajátítanunk, de a kifejllesztésük lehetősége és módzata már születésünkör megvan bennünk.” (Uo. 194.o.)

³³ Uo. 188.o.

³⁴ Uo. 23.o.

³⁵ Uo. 176.o.

kapcsolja álláspontját. A kulturális viselkedés előfeltételeit ugyanis a természeti adottságokban látja: „az emberek természetüknél fogva kulturális lények”.³⁶ Ezzel szemben Márkusnál az önlétrehozás éppenséggel természetileg nem adott szükségletek, képességek kialakítását jelenti.

Befejezés helyett

Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy Márkus és Fukuyama egy-egy könyvének antropológiai vonatkozású nézeteit körvonalazzam, és összehasonlítsam azokat. Az előbbi filozófus álláspontját a „belevinni a kultúrát a természetbe”, az utóbbiét a „belevinni a természetet a kultúrába” jelszavával lehet jellemezni. A most kifejtett gondolatok nem véglegesek, egy hosszabb gondolatmenetnek csak első fázisát jelentik. Egy későbbi írásban majd arra keresem a választ, hogy figyelembe véve Márkus György elméletének sajátosságait Fukuyamához képest, fiatalkori antropológiája alapján milyen bioetikai megítélése lehet a biotechnológiának. Vagyis: ha az emberi lény nemcsak természeti folyamatok, hanem jelentős mértékben saját tevékenysége eredménye is, és önlétrehozásának természeti adottságai nem szabnak határt, akkor indokolható-e valamivel annak tiltása, hogy a biotechnológia eszközeit is igénybe vegye ehhez?

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Francis Fukuyama: *Poszthumán jövőendőnk. A biotechnológiai forradalom következményei*. Ford. Tomori Gábor, Bp., Európa, 2003.
- Márkus György: A kultúra antinómiái. Ford. Karádi Éva, Kis János. In: Uő.: *Metafizika – mi végre?*, Bp., Osiris–Gond, 1998. 289-318.o.
- Márkus György: A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma (Esszé a történeti szemantika tárgyköréből) Ford.: Módos Magdolna. In: Uő.: *Kultúra és modernitás*, Bp., T-Twins – Lukács Archívum, 1992. 7-41.o.
- Márkus György: Marxizmus és „antropológia” (Az emberi lény fogalma Marx filozófiájában), Bp., Akadémiai, 1971.

³⁶ Uo. 23.o.